

Němec, Jiří

Cesta Eduarda Wintra mezi oficiální historiky Třetí říše (1939-1941)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
2001, vol. 50, iss. C48, pp. [171]-188

ISBN 80-210-3085-2

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102002>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JÍŘÍ NĚMEC

CESTA EDUARDA WINTRA MEZI OFICIÁLNÍ HISTORIKY TŘETÍ ŘÍŠE (1939–1941)¹

Jestliže je smyslem historie jako vědy porozumění, je to podle mého názoru vždy o to těžší, jde-li o porozumění osudu nějakého člověka. Byl-li ten člověk navíc historik, umožňuje studium jeho života také pohled do zákulisí historie, která by chtěla být vědou. Příběh života německého katolického kněze, církevního historika, sudetoněmeckého učenice, nacistického profesora a zasloužilého akademika NDR Eduarda Wintra (1896–1982)² je tím případem, který nastiňuje, jak spletité a nepřitažlivé osudy některých historiků mohou být, a z hlediska porozumění patří k těm z nejobtížnějších. Není to příběh vůbec tak jednoznačný jako třeba životní postoj nezlomného Jana Slavíka (1885–1978), jak o tom v řadě studií skvěle vypráví Jaroslav Bouček, ani jako osudná cesta jiného sude-

¹ Článek z velké části vychází z magisterské diplomové práce autora, obhájené v červnu 1999 na FPF SU v Opavě pod názvem *Mezi vírou, historickou vědou a kariérou. Život Eduarda Wintra (1896–1982)*.

² Eduard Winter napsal v první polovině 70. let dvoudílnou autobiografii, která mnohé odhaluje a zároveň zamlžuje. První díl vyšel ještě za jeho života v roce 1982, druhý vydal pod jiným názvem v roce 1994 Gerhard Oberkofler. Viz W i n t e r , E.: *Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses*. I. Berlin 1982; T ý ž : *Erinnerungen (1945–1976)*. Frankfurt am Main 1994. K jeho životu existuje několik článků jeho žáků z komunistické NDR, viz G r a u , C.: *Eduard Winter*. In: *Wegbereiter der DDR – Geschichtswissenschaft. Biografien*. Berlin 1989, s. 358–375; T ý ž : *Eduard Winter als Osteuropahistoriker in Halle und Berlin von 1946 bis 1956*. Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte 1, 1995, s. 43–76; Z e i l , W.: *Eduard Winter*. In: *Slawistik in Deutschland von den Anfängen bis 1945. Ein Biografisches Lexikon*. Bautzen 1993, s. 477–478. Kratší studii z dob pražského působení (1935) viz O b e r k o f l e r , G.: *Aus dem Prager Milieu des Eduard Winter*. Topos 9, 1997, s. 115–127. Pro jeho působení v Československu jsou vůbec nejzajímavější vzpomínkové práce jeho přátel ze Staffelsteinu, viz H u b e r , K. A.: *Eduard Winter (1896–1982)*. AKBMS 6, 1982, s. 7–37; S l a d e k , P.: *Die kirchliche Erneuerungsbewegung bei den Deutschen in der Ersten Republik*. In: *Bohemia sacra*. Hg. von F. Seibt. Düsseldorf 1974, s. 174–208. Celou řadu dalších zmínek a nekrologů, často od stejných autorů, viz N ě m e c , J.: *Mezi vírou, historickou vědou a kariérou. Život Eduarda Wintra (1896–1982)*. Magisterská diplomová práce. FPF SU Opava 1999, s. 6–14.

toněmeckého historika, fanatického nacisty Josefa Pfitznera (1901–1945), o níž se lze výborně poučit z knihy Aleny Míškové a Josefa Šustka.³ Chtělo by se říct, že osud každého z nich reprezentuje určitý typ chování středoevropského intelektuála ve 20. století. Slavíkova upřímnost by zastupovala pevný postoj těch nemnohých, kteří byli odhodláni za každou cenu bránit své názory proti tlaku moci, a Pfitznerův fanatismus by byl příkladem těch, kteří postavivše se mezi prosazovatele moci za to ve víru dějin zaplatili životem. Nadaný a nesmírně pilný Eduard Winter by pak mohl zastupovat ty, kteří se přes všechny ořesy politických režimů dokázali prosadit a udržet na předních místech, ačkoliv za možnost pracovat a předávat nabyté zkušenosti zaplatili velkými ústupky moci a ideologizací (a tím přece i znehodnocováním) jejich práce. Winter si za to u mnohých vysloužil hanlivé přívěsky „superchameleona“.⁴ Nedokážu přesně vymezit, nakolik byla Wintrova činnost aktivita za Československé republiky, za Protektorátu Čechy a Morava a v Německé demokratické republice otázkou zaslepeného přesvědčení a nakolik v tom hrála roli mistrná přetvářka, loajalita „pro něco“, onen „ketman profesionální práce“, jestliže použiji výstižného termínu polského spisovatele Czesława Miłosze.⁵ Bezpochyby tu ale své místo měla notná dávka kariérismu a oportunistu, o níž svědčí archivní materiály. Na jejich základě se chci za účelem porozumění těmto „nepochopitelným“ osudům pokusit sledovat Wintrovo úsilí přejít z teologické fakulty pražské Německé univerzity na filozofickou fakultu Německé Karlovy univerzity⁶ a také to, jak se

³ Míšková, A. – Šustek, J.: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*. I. Praha 2000.

⁴ Leitsch, W. – Stoy, M.: *Das Seminar für osteuropäische Geistesgeschichte der Universität Wien 1907–1948*. Wien – Köln – Graz 1983, s. 202.

⁵ Czesław Miłosz se v eseji *Ztročený duch* z roku 1953 snažil popsat situaci, myšlení a chování intelektuálů ve střední a východní Evropě po jejím začlenění do mocenské sféry vlivu Stalinovy Moskvy. Ve třetí kapitole popisuje instituci původně známou pouze v islámských zemích, kterou nazývá ketman. Ketman je způsob chování, který umožňuje člověku, poznávšimu pravdu, udržovat si pod vnějším tlakem moci možnost svobodného myšlení, ačkoliv to zároveň znamená veřejně se postavit na stranu moci. Miłosz cituje Gobineaau, z jehož bystrých pozorování vychází: „Nejenže je třeba se veřejně zřici svých názorů, ale doporučuje se užít všech úskoků, abychom protivníka zmátli. Učiníme tedy všechna vyznání víry, která se mu mohou zalíbit, vykonáme všechny obřady, které považujeme za úplně nesmyslné, zfalšujeme vlastní knihy, užijeme všech způsobů matení. Takto dosáhneme velkého uspokojení a zásluhy, že jsme sebe a své ochránili, že jsme neohrozili nade vše nám cennou víru ohavným dotykem nevěřícího, a konečně tím, že jsme ho podvedli a utvrdili v omylu, seslali jsme na něho hanbu a duchovní bídu, kterou zasluhuje.“ Miłosz zjišťuje shodu islámského ketmanu s chováním lidí pod komunistickou mocí a rozpracovává ji do sedmi typů, z nichž jeden nazývá ketmanem profesionální práce. Tento ketman nutí člověka vyměnit vlastní čest a jméno za „přístup do laboratoře a peníze na nákup vědeckých přístrojů“, tedy také za možnost bádát, psát a publikovat. Viz Miłosz, C.: *Ztročený duch*. Praha 1992, s. 60–80, cit. s. 62, 71.

⁶ Viz Pešek, J. – Míšková, A. – Svobodný, P. – Janko, J.: *Německá univerzita v Praze v letech 1918–1939*. In: *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*.

tento přechod projevil na Wintrově publikační činnosti. Je totiž nepochybné, že právě změna fakulty znamenala uvolnění cesty mezi přední nacionálně socialistické historiky v Protektorátu Čechy a Morava.

Československou veřejnost na sebe Eduard Winter upozornil vydařenou knihou o Bernardu Bolzanovi a jeho kruhu, která vyšla v roce 1933 v Lipsku.⁷ Téměř třisetstránková monografie tehdy mimořádného profesora⁸ pro křesťanskou filozofii na teologické fakultě pražské Německé univerzity zaujala přední české intelektuály „náznovým a barvitým obrazem ideového ruchu v době, kterou Bolzano zosobňoval a dočasně i ovládal,“ jak se vyjádřil Arne Novák.⁹ I proto o knize pochvalně a mnohem obšírněji referoval ještě na stránkách Českého časopisu historického a kniha nešla vedle pozornosti dalších také pohledu F. X. Šaldy.¹⁰ Z Kalistových vzpomínek¹¹ se dovídáme o tom, že Josef Šusta považoval Wintrovu knihu za hodnou překladu do češtiny, a tak mohla brzy vyjít česky v Kalistově překladu a doplnění a s pochvalnou předmluvou Arne Nováka v brněnském nakladatelství Akord.¹² Eduardu Witrovi, který se konečně na teologické fakultě dočkal stolice církevních dějin, přinesla ze strany české společnosti věhlas, důvěru v nezaujatost a nepředpojatost a někdy i blízké přátelství (např. Z. Kalista, F. M. Bartoš). V roce 1934 nechal Kamil Krofta z knihy přetisknout v Národnostním obzoru, časopise Československé společnosti pro studium men-

IV. Red. F. Kafka – J. Petráň. Praha 1998, s. 181–212; M í š k o v á , A.: *Německá univerzita za druhé světové války*. In: Tamtéž, s. 213–231.

7 W i n t e r , E.: *Bernard Bolzano und sein Kreis*. Dargestellt mit der erstmaligen Heranziehung der Nachlässe Bolzanos und seiner Freunde. Leipzig 1933.

8 E. Winter se narodil v Hrádku nad Nisou, po gymnazijních studiích v České Lípě studoval v jezuitském konviktu Canisianum v Innsbrucku (1915–1919) a na teologické fakultě Německé univerzity v Praze (1919–1921), studia ukončil doktorátem z teologie. V r. 1922 získal jako soukromý docent tamtéž veniam legendi pro křesťanskou sociologii. Současně docházel na historické přednášky na FF, u prof. O. Webera připravoval doktorskou práci o litoměřickém biskupovi F. Kindermanovi (vyšla tiskem 1926). Kvůli úmrtí prof. Webera nemohla být obhájena. Od zimního semestru 1926/27 suploval na TF přednášky z křesťanské filozofie, pro které se v Praze habilitoval v r. 1928 po studiu scholastické filozofie na jezuitské univerzitě Georgiana. R. 1929 byl jmenován neplaceným mimořádným profesorem křesťanské filozofie. V r. 1932 převzal jako suplent katedru církevních dějin, kde působil od r. 1934 jako řádný profesor.

9 N o v á k , A.: *Dvě německé monografie z okruhu národního obrození českého*. LN 41, č. 27, 2. 7. 1933, s. 9.

10 Viz recenzi A. Nováka v ČCH 39, 1933, s. 403–408; F. X. Šaldy v Šaldově zápisníku 1932/33, s. 374–375; J. Uhra v ČMM 58, 1934, s. 416–419; kritický referát v A. Birnbaumové ve Filosofické revue 6, 1934, s. 48–49; také zprávu v Hlídce 52, 1935, s. 508–510. Kniha vzbudila velký ohlas také v německé veřejnosti, viz např. recenzi H. von Srbika v MIÖG 48, 1934, s. 158–159; O. Krauseho v Germanoslavica 2, 1935/33, s. 590–593. a z filozofického hlediska velmi kritické stanovisko H. Sholze v Deutsche Literaturzeitung 55, 1934, sl. 541–548.

11 K a l i s t a , Z.: *Po proudu života (2)*. Praha 1996, s. 160–162.

12 W i n t e r , E.: *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno 1935. Také český překlad se dočkal řady ohlasů v českém tisku (např. od F. M. Bartoše, B. Slavíka a B. Chudoby).

šinových otázek, pasáž o Bolzanovi jako národním vychovateli Čechů a Němců.¹³ V roce 1937 Winter jako jediný Němec přispěl článkem do Holinkova sborníku¹⁴ o Josefu Pekařovi a v témže roce byl vyslán Josefem Šustou jako jediný československý zástupce na pařížské zasedání Coopération intellectuelle.¹⁵

V nacionálně vyhocených předmnichovských dnech se v Národnostním obzoru pod názvem „Národnostní myšlenka a sudetoněmečtí katolíci“ objevil druhý tam publikovaný text,¹⁶ který byl přetiskem krátké pasáže z Wintrova vrcholného vědeckého počínu druhé poloviny 30. let. Pod dobově podmíněným titulem „Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum“¹⁷ se skrývala svérázná syntéza dějin náboženského myšlení v českých zemích, vystavěná na Wintrově interpretaci Bolzanovy ideje o blahodárnosti vzájemného střetávání a soutěžení obou v zemi žijících „národů“. Ve zjitřených měsících roku 1938 četla česká veřejnost takovou knihu z pera sudetoněmeckého historika přes mírné výtky o občasném „zvličení německého podílu na duchovním tom dramatu“ jako ojedinelý a odvážný příklad přihlášení se k Československé republice. „Je to kniha zcela vědecká a dokonale československá, jak ji mohl napsat jedině upřímný syn této země,“ psal v červnu pateticky F. M. Bartoš v Národním osvobození¹⁸ a nejinak i celá řada dalších.¹⁹

Zprvu ale ani politické otřesy let 1938–1939 nepřerušily spolupráci Eduarda Wintra s českými učiteli. Winter nechal vyhotovit překlad tolik oceňované knihy, který si přál vydat s delší předmluvou profesora Šusty a opět doplněný o po-

13 T ý ž : *Bolzano jako národní vychovatel Čechů a Němců*. Národnostní obzor 4, 1934, s. 86–88.

14 T ý ž : *Němci a Češi v pojetí Josefa Pekaře*. In: O Josefu Pekařovi. Příspěvky k životu a dílu. Red. R. Holinka. Praha 1937, s. 254–261.

15 K tomu viz SÚA Praha. Pozůstalost Josefa Šusty, kart. 12, Wintrový dopisy J. Šustovy z 3. 2. 1937 a 14. 7. 1937. Srov. W i n t e r, E.: *Mein Leben*, s. 95; K a l i s t a, Z.: *Po proudu života* (2), s. 181. (Kalista mluví o Kroftovi jako o původci Wintrova vyslání.)

16 W i n t e r, E.: *Národnostní myšlenka a sudetoněmečtí katolíci*. Národnostní obzor 9, (15. 9.) 1938, s. 4–9. 1938)

17 T ý ž: *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum*. Das religiöse Ringen zweier Völker. Salzburg – Leipzig 1938.

18 Obě citace B a r t o š, F. M.: *Tisíc let duchovního zápasu v českých zemích*. Národní osvobození 15, č. 137, 11. 6. 1938, s. 6.

19 Za všechny cituji z podle recenze Kalistovy, podle mého názoru kladnější, než jak Kalista na některých místech v pamětech i jinde tvrdí, v ČČH 44, 1938, s. 561–571, cit. s. 562.: „Zejména právě dnes – kdy onen „sudetský prostor“ [...] byl událostmi posledních měsíců roztržen a organická tkáň jeho rozfata – jest obraz ukazující vzájemnou souvztažnost života v něm, vzájemné působení národů a duchů v zemi osídlených i požehnání z jejich duchového soupeření vzniklé, velmi aktuální jako bezděká i cílevědomá obrana jednoty starého státu českého a onoho „bohemismu“, pro jehož uznání Winter vystupoval už od let – a to i při všem svém upřímném a k osudům vlastního národa se přimykajícím němečtví.“ Dále viz např. dvě recenze A. Nováka v LN 46, č. 292, 11. 6. 1938, č. 292; č. 334, 5. 7. 1938; A. Neumann v Hlídce 56, 1939, s. 56–57.

známky Zdeňka Kalisty, naznačující český úhel pohledu.²⁰ Z neznámých důvodů nakonec sice bez Šustovy a Kalistovy účasti vyšel překlad v Kuncířově nakladatelství²¹ a to ve stejném roce jako druhé vydání Mathesiova velkého sborníku *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, který v německém prosyceném protektorátní atmosféře obhajoval české národní hodnoty a jejich evropanství. Díky věhlasu, který si Winter získal, nebylo vůbec překvapením, že byl redaktorem sborníku přizván, aby se na tomto českém kulturně historickém počínu také podílel.²²

Poněkud méně emfaticky a vůbec ne ve smyslu údajného Wintrova „čechoslovakismu“, a přece pochvalně oceňovali knihu „Tausend Jahre Geisteskampf“ němečtí historikové.²³ Mnohem podstatnější ale bylo, jak ji vnímal Eduard Winter. Obsah knihy pro něj nebyl pouhým předmětem vědeckého zájmu, nýbrž mu byl zároveň jako historikovi a zároveň jako knězi mnohem více životním programem. Ideou jeho „zemsky českých“ („böhmisch“) dějin bylo stálé usilování obou národů o náboženskou myšlenku, náboženskou obnovu a reformu. „Das Evangelium ist den Völkern stets neu und in ihrer Art zu predigen,“ vyznával autor v závěru.²⁴ Kniha byla věnována nejbližšímu okruhu přátel z katolického, původně mládežnického, turistického svazu Staffelstein, který Winter zakládal a vedl po celou dobu existence (1920–1938) s cílem dosáhnout religiozní obnovy sudetských Němců.²⁵ V novém názvu časopisu „Volk und Glaube“, který jejich měsíčník nesl od roku 1936,²⁶ se nejlépe zrcadlí programové úsilí Staffelsteinu. Prodchnutí upřímným přesvědčením, že nacionální myšlenka je výrazem

-
- 20 SÚA Praha. Pozůstalost Josefa Šusty, kart. 12, Wintrovy dopisy Josefu Šustovy z 15. 10. 1939 a 26. 10. 1939.
- 21 Winter, E.: *Tisíc let duchovního zápasu*. Náboženské zápolení dvou národů. Praha 1940 (překlad O. Lišky).
- 22 Winter, E. – Vetter, Q.: *Bernard Bolzano, filozof a matematik*. In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Red. B. Mathesius. Praha 1940², s. 272–275.
- 23 Viz např. W. Wostry v *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* 2, 1938, s. 140–141; K. von Srbik v *MIÖG* 52, 1938, s. 485–486; W. Weizsäcker v *Deutsche Literaturzeitung* 59, 1938, sl. 121–122; G. Pirchan v *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa* 3, 1939, s. 419–423; E. Lemberg v *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 4, 1939, s. 228–230; K. Koberg v *Ackermann aus Böhmen* 6, 1935, s. 419–423.
- 24 Winter, E.: *Tausend Jahre Geisteskampf*, s. 399. V českém textu tato závěrečná pasáž chybí.
- 25 Viz např. Huber, K. A.: *Deutsche katholische Jugendbewegung in der ČSR 1918–1939*. In: *Ein Leben – Drei Epochen*. Festschrift für Hans Schütz zum 70. Geburtstag. München 1971, s. 299–323; Týž: *Das religiös-kirchliche Leben der Sudetendeutschen 1918–1938*. In: *Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. Hg. von K. Bosl – F. Seibt. München 1982, s. 199–226; Schmid-Egger, H. – Nittner, E.: *Staffelstein*. Jugendbewegung und katholische Erneuerung bei den Sudetendeutschen zwischen den Grossen Kriegen. München 1983; Sládek, P.: *Die kirchliche Erneuerungsbewegung*, s. 174–208.
- 26 Do té doby nesl název *Stimmen der Jugend*. Do roku 1934 byl vydáván v Düsseldorfu, pak pod výhradním vedením Staffelsteinu v Praze.

ducha doby, snažili se jeho členové do života katolické církve prosadit větší ohled na nacionální odlišnosti (např. liturgické hnutí).

Na stránkách „Volk und Glaube“ Winter několikrát vyložil svoji představu o vztahu národa a církve, kterou označoval jako tzv. křesťanský nacionalismus. Takový nacionalismus měl umožňovat šíření křesťanství mezi všemi sudetskými Němci, včetně Henleinova sudetoněmeckého hnutí. Členové Staffelsteinu se obávali, že uzavře-li se římskokatolická církev na straně jedné a sudetoněmecké hnutí na straně druhé, nebude již žádná možnost, jak mezi sudetskými Němci hlásat křesťanské ideály. Staffelstein měl proto být mostem mezi nimi.²⁷ Politické důsledky takového sjednocování přitom byly pod dojmem úspěšného sjednocovacího procesu dalekosáhle přehlíženy, Staffelstein politickou stranickost ostatně od počátku opomíjel a vždy podřizoval národní jednotě. Koncept křesťanského nacionalismu vznikl pod tlakem nacionalistické kritiky, která tvrdila, že římský katolicismus je internacionální a anacionální. Tomu se měl křesťanský nacionalismus vyhnout jak rozvíjením a podporou národních hodnot, zvyků a tradic, tak důrazem na obecnou platnost Kristova poselství. Neměl se také ostře vyhraňovat proti jiným národům, naopak jeho nedělitelnou součástí měla být úcta a láska k jiným národům, v případě české domoviny („Heimat“) na prvním místě k národu českému.²⁸

Římskokatolická církevní hierarchie nacházela pro snahy Staffelsteinu málo pochopení. Pražský arcibiskup kardinál Kašpar vyčítal Wintrovi „hypernationalismus“,²⁹ a když se v květnu 1938 chlapecké (Pfadfinderkorps St. Georg) i dívčí složky včlenily do Henleinova jednotného mládežnického svazu Sudetendeutsche Volksjugend, objevila se v Praze anonymní pamfletická knížka s titulem *Die Totengräber des sudetendeutschen Katholizismus*, který Staffelstein obviňoval z podpory nacionálního socialismu a z hlásání myšlenek, směřujících k vytvoření národní německé církve.³⁰ Pamflet byl nepochybně pravdivý přinejmenším v tom, že ve Staffelsteinu panovalo ve vztahu k nacionálnímu socialismu silné rozehvěnění a napětí, které se například v době nacistického anšlusu Rakouska proměnilo v přitakání procesu všenněmeckého sjednocování.³¹ Zdá

²⁷ S l a d e k , P.: *Die kirchliche Erneuerungsbewegung*, s. 205.

²⁸ S r o v . W i n t e r , E.: *Volk und Glaube*. Volk und Glaube 1, 1936, s. 1–3. T ý ž : *Christlicher Nationalismus*. Zum deutsch-tschechischen Ausgleich. Volk und Glaube 2, 1937, s. 15–17.

²⁹ V osobním dopise z března 1937, jenž Winter cituje v dopise kardinálu Kašparovi z 30. 12. 1940. SÚA Praha. APA-ord., 516–6–7. Viz též W i n t e r , E.: *Mein Leben*, s. 87.

³⁰ C h r i s t i a n u s : *Die Totengräber des sudetendeutsches Katholizismus*. Praha 1938. Podle K. A. Hubera byl autorem Franz Glaser, viz H u b e r , K. A.: *Das religiös-kirchliche Leben*, s. 215, pozn. č. 51.

³¹ „Weil Katholiken und Protestanten die nationalen Folgen der unglückseligen Reformation aus eigener Kraft nicht zu überwinden vermochten, deshalb musste eben der Nationalsozialismus als überkonfessionelle Macht kommen, um die Volkseinheit als eine Forderung der Natur zu erkämpfen. [...] Im übrigen Glauben wir, dass das Neuheidentum eine Zeiterscheinung ist, die in dem Augenblicke an Bedeutung verlieren wird, wo sie auf Grund ihrer inneren Haltlosigkeit in zahllose Sekten zersplittert. Für wichtiger halten wir, dass die sudeten-

se, že někdy také Eduard Winter podléhal vzrušení z „pozitivních rysů německé revoluce,“ jak bylo mezi členy Staffelsteinu dění v hitlerovském Německu ve snaze paušálně neodsuzovat hodnoceno. Také zde snad chtěli být mostem mezi církví a novým německým národem. Ve stopách tohoto prostřednictví však Winter a mnozí jeho souputníci brzy dospěli na rozcestí.

S výjimkou poslední pasáže se lze podobně o životě Eduarda Wintra do podzimu 1938 dočíst v prvních dvou oddílech jeho autobiografie. Následující oddíl, popisující pod názvem „Wagnis über dem Abgrund (1939–1945): Unter dem Hakenkreuz“ život v době protektorátní, již tak přesný není, mnohé zamlžuje, zamlčuje a nevyhne se ani lživým tvrzením. Názvy tří kapitol, do nichž se oddíl člení, vystihují Wintrovu interpretaci tehdejšího života: Erster Schock, Schmerzhafte Lösung, Auf schwankendem Boden.³² Po prvním šoku z rozdělení ČSR došlo prý po dlouhém váhání k rozhodnutí opustit nereformovatelnou římskokatolickou církev a jen díky badatelské profesuře na filozofické fakultě se Wintrovi přes údajné hrozící nebezpečí ze strany předních nacistických činitelů (R. Heydrich) podařilo věnovat se historické práci v oboru dějin českých a slovanských národů. Winter se snažil představit téměř již jako badatel německo-slovanské vzájemnosti, jak to odpovídalo záměru celé autobiografie.

Podstatnou a nemálo zajímavou část oddílu tvoří vnitřní drama člověka, který zvažuje, co dělat dál. Winter nechal svůj deník³³ promlouvat tak, že se ve svém postoji jeví někde na okraji v církvi, které se odcizil a ve které ztratil chuť i energii veřejně vystupovat, a zároveň v jisté opozici (a obavě) vůči nacistickému režimu. Z mnoha citovaných pasáží chci na tomto místě uvést zápis z konce července 1940, kde je zachycen závěr dramatu. Nad dosavadní příslušností k římskokatolické církvi převážila touha získat profesuru na filozofické fakultě Německé Karlovy univerzity (čemuž Winter rozuměl jako té nejlepší službě národu). Že to současně znamenalo přihlášení se k nacionálnímu socialismu, o tom Winter zarytě mlčí: „Was nütze es, für die römische Kirche, die ich ablehne, Martyrär zu werden. Die Sorge um die religiöse Entwicklung des deutschen Volkes kann ich besser als akademischer Lehrer pflegen als ein in die Ecke gedrängter katholischer Geistlicher“.³⁴ Důvodem rozhodnutí měl být odlišný „světonázor“ a autor nechává čtenáře domnívat se, že jediným důvodem bylo odmítání římského kurialismu a v žádném případě určité souznění s nacionálně

deutschen Katholiken jetzt ihre Seelsorge wirklich auf breiteste Volksgrundlage stellen...“ Článek (bez uvedení autora) vyšel v květnovém čísle *Volk und Glaube* r. 1938, citováno podle *Christianus: Die Totengräber*, s. 120. Vztahu mladých německých katolíků k nacionálnímu socialismu bude ještě třeba věnovat více pozornosti.

32 Winter, E.: *Mein Leben*, s. 111–137.

33 Autobiografie je jakousi koláží z deníkových zpráv, vzpomínek a vlastních výkladů. Je v ní také uvedeno, že si Winter vedl deník pravidelně od roku 1923 (nepravidelně již dříve) a že prý z bezpečnostních důvodů přestal deníkové záznamy zapisovat od roku 1941. Občas prý něco zapsal, častěji od počátku roku 1945, pravidelně je z nich citováno opět v pasážích popisujících první květnové události roku 1945 (!). K poslednímu srov. tamtéž, s. 136 a 142.

34 Tamtéž, s. 124.

socialistickým světonázorem. Otázka členství nebo nečlenství v NSDAP nebyla vůbec otevřena, počítá se jaksi samozřejmě s nečlenstvím, zvláště když se později dovídáme, že mu bylo 22. června 1945 místním Národním výborem v Liběchově vystaveno osvědčení, že nebyl členem NSDAP.³⁵ Některé citované deníkové úryvky však při důkladném čtení očividně odporují tomu, co Winter při psaní autobiografie v roce 1972 zamýšlel sdělit (šlo prý jen o službu národu a nemožnost setrvat v církvi), a možná svědčí i o hlubší názorové metamorfóze.³⁶

Na druhou stranu je třeba říct, že líčení týkající se exkomunikace v dubnu 1941 až na antiklerikální zabarvení vcelku odpovídá mně známým pramenům. Naopak z pasáží, věnujících se Wintrově činnosti v letech 1941–1945 a vypsání jen asi na čtvrtině textu celého oddílu, čtenář získává dojem, jako by při badatelské profesuře a pracovním zaneprázdnění ani nebylo co říct. Jsou vyplněny jednak obhajobou Wintrový činnosti na univerzitě (ve smyslu Heisenbergovy vzpomínky na profesora Plancka, který byl přesvědčen, že přes odmítaný režim je třeba vytrvat na univerzitě, aby mohla být vychována vědecká generace, schopná kvalitní vědecké práce po pádu režimu), jednak dokládáním důkazů z archivních pramenů, které Wintroví v 60. letech sdělil Čestmír Amort. Ty prý svědčí o údajném Wintrově protinacistickém zaměření, kterým se vystavoval v ohrožení svého života a postavení.³⁷ Neměl jsem dosud bohužel dost štěstí, abych na tyto doklady také narazil.

V následujícím textu se pokusím za pomoci deníkových záznamů z autobiografie a v konfrontaci s archivními prameny sledovat Wintrovu cestu z teologické fakulty pražské Německé univerzity na fakultu filozofickou Německé Karlovy univerzity.

Podobně jako velká část profesorů pražské Německé univerzity, která se chtěla vyhnout podpisu prohlášení loajality Československu,³⁸ opustil také Eduard Winter v době vrcholící mnichovské krize území republiky. O mnichovském diktátu se dozvěděl v Tyrolích, kde pobýval na letním domě profesora Otto Grossera, předsedy Německé společnosti na podporu vědy a umění v Československu. Odtud zamířil do Mnichova, aby se prý zorientoval v politickém a duchov-

35 Tamtéž, s. 148. Winter text v poznámce č. 8 cituje v německém překladu. Toto potvrzení se mu po válce stalo korunním důkazem o nespolupráci s nacistickým režimem.

36 Srov. zápis ze 17. 8. 1940 a 30. 8. 1940. Tamtéž, s. 125.

37 Winter cituje v poznámce č. 8 (Tamtéž, s. 184) z přílohy dopisu Č. Amorta, v němž Amort sděluje, že při zpracovávání dokumentů R. Heydricha narazil na doklady o Wintrově protinacistické činnosti. Mělo jít zvláště o Heydrichovu zprávu Bormannovi z konce roku 1941 a o Heydrichovo vyjádření při tajném projevu 4. 2. 1942 na Pražském hradě. V obou měl být Winter na prvním místě mezi německou inteligencí, která se chovala přátelsky k Čechům a má k nacismu jistý odmítavý vztah. Nemyslím, že by musely být nepravdivé, ale originál Heydrichovy řeči z 4. 2. 1942 se o Wintrově nezmiňuje (viz SÚA Praha. ÚŘP – d., kart. 53.) a také publikované zprávy Bormannovi z konce r. 1941 o Wintrově nehovoří. Srov. K á r n ý, M. – M i l o t o v á, J. – K á r n á, M. (ed.): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha 1991, s. 178–181, 193–200, 211–224.

38 V o m á č k o v á, V.: *Německá univerzita mezi Mnichovem a 15. březnem 1939*. AUC – HUČP 4, 1963, fasc. 1, s. 8; M í š k o v á, A.: *Německá univerzita*, s. 213.

ním dění.³⁹ V Mnichově se na přelomu září a října shromáždila menší skupina sudetoněmeckých profesorů, kteří jednali o rychlém přesídlení Německé univerzity z Prahy na sudetoněmecké území (především do Liberce). Winter tyto snahy podporoval a možná dokonce dál cestoval s profesory Grosserem a Amersbachem, kteří byli za účelem dalšího jednání vysláni do Berlína,⁴⁰ kam ve stejné době dorazil také Winter.⁴¹ Vedle dobré orientace v dění a atmosféře ve Třetí říši tak Winter získával důležité kontakty.⁴²

Jedním z hlavních získaných poznatků bylo jistě vědomí, že existence katolických teologických fakult a samostatných teologicko-filozofických akademií je v říši nejistá, že jsou pod nejrůznějšími záminkami omezovány a zavírány.⁴³ Již koncem podzimu 1938 byl rozhodnut přejít z teologické fakulty na fakultu filozofickou. Svědčí o tom Wintrův dopis ze 4. prosince 1938 adresovaný profesoru Wostrymu.⁴⁴ Wilhelm Wostry v roce 1934 pomáhal Eduardu Wintrovi získat na filozofické fakultě soukromou docenturu pro náboženské a duchovní dějiny.⁴⁵ Profesor Wostry byl o rok později také Wintrovým největším přímluvcem pro udělení řádného členství v Německé akademii pro podporu vědy a umění v Československu.⁴⁶ Z textu dopisu výslovně vyplývá, že se Winter neobával omezování činnosti na teologické fakultě ze strany nacionálních socialistů, nýbrž naopak ze strany katolické hierarchie, upozorněné na Wintrovu blízkost s nacionálně socialistickým hnutím: „Ich möchte, um mich der auszudrücken, das Standbein wechseln, das heisst von der theologischen Fakultät das Schwergewicht auf die philosophische verlegen, da ich weiss, dass dem wirken an der theologischen Fakultät doch bald sehr enge Grenzen gesetzt werden. Das Buch die ‚Totengräber‘ ist ein Menetekel. Es liegt bereits auf dem Schreibtisch des Herrn Kardinal

39 Winter, E.: *Mein Leben*, s. 113.

40 Vomáčková, V.: *Německá univerzita*, s. 10; Mišíková, A.: *Německá univerzita*, s. 213.

41 Winter, E.: *Mein Leben*, s. 114.

42 Profesor Otto Grosser byl v rámci nacionálně socialistického Svazu Docentů na Německé univerzitě v Praze v čele úřadu pro vědu, jehož úkolem byla „ideová přestavba vysokých škol ve smyslu nacionálně socialistického světového názoru.“ Vomáčková, V.: *Německá univerzita*, s. 13.

43 Kunštát, M.: *Epilog dějin teologické fakulty býv. Německé univerzity v Praze (1938–1945)*. In: *Traditio et cultus. Miloslav Vlk archiepiscopo Pragensi ab eius collegii amicisque ad annum sexagesimum dedicata*. Red. Zd. Hledíková. Praha 1993, s. 245.

44 Archiv AVČR Praha. Pozůstalost W. Wostryho, kart. 2, inv. č. 253.

45 Ministerstvo školství udělilo 8. 10. 1934 Eduardu Wintrovi dispens od doktorátu z filozofie a zároveň potvrdilo jednomyslné usnesení profesorského sboru (Kraus, Wostry, Otto, Lindworsky, Cysarz) o udělení veniam docendi pro náboženské a duchovní dějiny. AUK Praha. Osobní spis Eduarda Wintra. Viz také Oberkofler, G.: *Aus dem Prager Milieu des Eduard Winter*. Topos 9, 1997, s. 115–127.

46 Prof. Wostry vypracoval osmistránkový elaborát o E. Wintrovi s datem 17. 3. 1935. Archiv AVČR Praha. Německá akademie, kart. 57, složka prof. E. Winter (Volba řádným členem filozoficko-historického oddělení Německé společnosti).

Kašpar.⁴⁷ Winter také počítal s arizací německé univerzity a vynuceným odchodem židovských profesorů.⁴⁸ Domníval se, že by tak mohl obdržet v Praze katedru filozofie a jejích dějin, protože by pak podle jeho názoru přicházel Praze v úvahu jako jediný pro filozofii habilitovaný profesor.⁴⁹

Na Wintrův dotaz, na koho by se měl s úspěchem obrátit, profesor Wostry zřejmě poradil profesora středověkých dějin a již tehdy vlivného nacistu Heinze Zatschka. 18. prosince 1938 poslal Winter Zatschkovi výtisk své poslední knihy „als Weihnachtsgabe“. Bližší kontakt se sice snažil navázat přes pokračování práce na univerzitních dějinách, ale hlavním cílem dopisu i tentokráte bylo upozornit na výše zmiňovaný anonymní pamflet: „Wenn Sie das Schlußword lesen sind Sie völlig im Bilde. Sie ersehen daraus wie sehr die papstreinen Katholiken meine Arbeit schätzen.“⁵⁰ Ze zřejmé obavy, že by mu pamflet mohl znemožnit další činnost na teologické fakultě, chopil se ho jako nástroje k prosazení se jinde.

Počátkem nového roku se Winter Zatschkovi připomněl znovu z Prahy. Zatschek se tehdy stal personálním referentem nacionálně socialistického Svazu docentů pro filozofickou fakultu a jak Winter napsal, získala prý Zatschkova „péče“ o jeho záležitost „úřední charakter“.⁵¹ Z dopisu dále vyplývá, že Winter na filozofické fakultě suploval blíže nespecifikované předměty.⁵² Aby kontakt upevnil, vyjádřil naději, že tak prý budou moci rozvinout spolupráci na poli vědy.

Líčení, které Winter podal v autobiografii, vytváří dojem, že přes Zatschkovu a Wostryho podporu nebyl úspěšný.⁵³ Dokumenty v osobním spisu Archivu Karlovy univerzity však ukazují, že se o Wintrově záležitosti horlivě jednalo.

„Versuch, ein neutrales Arbeitsgebiet zu finden [...]“, říká jedna z citovaných vět Wintrova deníku.⁵⁴ Tímto novým tématem bylo zaměření se na východní dějiny, nejprve dějiny Ukrajiny. Změna se projevila také v nahlášených přednáš-

47 Archiv AVČR Praha. Pozůstalost W. Wostryho, kart. 2, inv. č. 253.

48 V roce 1939 bylo při „odžidovštění“ univerzity skutečně uvolněno 77 profesorů, z toho 9 na filozofické fakultě. M í š k o v á , A.: *Německá univerzita*, s. 213.

49 „Bei der Neuordnung der Universität wäre die Möglichkeit an der philosophischen Fakultät eine der Lehrkanzeln für reine Philosophie zu erhalten, denn alle drei Ordinarien sind wohl kaum bei einer Neuordnung möglich, da zwei davon Juden und einer Jesuit. Auch der Privatdozent Landgrebe dürfte wohl nicht ganz arisch sein, so dass ich von den für reine Philosophie Habilitierten der einzige bin, der überhaupt von der Prager in Betracht kommen könnte.“ Archiv AVČR Praha. Pozůstalost W. Wostryho, kart. 2, inv. č. 253.

50 Archiv AVČR Praha. Pozůstalost H. Zatschka, kart. 6, inv. č. 450, dopis Wintra z 18. 12. 1938.

51 Tamtéž, dopis Wintra z 7. 1. 1939.

52 Podle soupisu přednášek měl Winter v zimním semestru 1938–1939 přednášet na FF „Deutsche Kämpfer um Gott (Mittelalter)“, v letním semestru 1939 „Geschichte des arbeitsgenen deutschen Denkens“, „Deutsches und tschechisches Denken im Sudetraum“ a „Übungen zu den Vorlesungen“.

53 Winter, E.: *Mein Leben*, s. 118–119. Winter prý odmítl dělat nacistického špicla na teologické fakultě.

54 Tamtéž.

kách na teologické fakultě pro letní semestr 1939 a na filozofické fakultě pro zimní semestr 1939–40.⁵⁵ Téma to však v žádném případě nebylo neutrální, ale naopak patřilo do okruhu tzv. Ostforschung, ve Třetí říši politicky velmi aktuální a vysoce preferované vědy, protože byla využívána „k historické legitimaci politických nároků“ Hitlerova Německa.⁵⁶ První kniha, kterou Winter z tohoto tématického okruhu vydal, vyšla v Lipsku v době, kdy již byla Ukrajina obsazena německými vojsky.⁵⁷ Obdobně jako všechny další knihy vydané po roce 1939 se vyznačovala silným protiřímským laděním.

Záležitost Eduarda Wintra projednávala 1. března 1939 komise, pověřená na filozofické fakultě vytvářením nových míst a vypracováním návrhů na obsazení volných kateder. Na závěr porady se rozhodla doporučit návrh na zřízení učebního místa pro „Raum- und Geistesgeschichte mit besonderer Berücksichtigung des Ostens“.⁵⁸ V případě, že by takové místo bylo zřízeno, mělo být obsazeno profesorem Eduardem Wintrem, který se podle jejího názoru hodil odbornou kvalifikací a také praktickou zkušeností. V textu návrhu se poukazovalo především na knihu „Das Deutschtum in der Slowakei und in Karpathorusland“, kterou Winter vydal společně s několika prvními členy Staffelsteinu v roce 1925.⁵⁹ Zřízení učebního místa se zaměřením na východ se odůvodňovalo důležitostí sledovat a určit vliv německé kultury na neněmecké, zvláště slovanské národy, a také tím, že právě taková bádání patřila „in die Blickrichtung der besonderen Aufgaben unserer Universität bzw. ihrer philosophischen Fakultät“.⁶⁰

V dochovaném opisu strojopisného posudku z konce března 1939 byla vedle odbornosti zdůrazňována zvláště Wintrova „Reinheit der nationalen Gesinnung“. Nepodepsaný autor také cítil, že je třeba se vyrovnat s Wintrovou příslušností ke katolické církvi. Proto vcelku po pravdě podtrhoval, že Wintrovu katolicťví v žádném případě netrpí onou úzkoprsostí, která by mu bránila otevřenému přiznání se k německému; ba dokonce právě proto byl prý Winter jako německý kněz velmi oceňován v kruzích „národa“ („in den Kreisen unseres Volkstums“). Pisatel opět odkazoval na anonymní spisek „Die Totengräber“, jehož působení mělo Wintra, kdyby prý nepřišly „velké události září – října“, znemožnit v katolických

55 „Die Ukraine und die Union“ (1939), „Raum und Geistesgeschichte der Ukraine“ (1939–1940) Viz *Ordnungen und Vorlesungen an der Deutschen Universität in Prag*. Praha 1939; *Personal- und Vorlesungsverzeichnis an der deutschen Universität Prag*. Praha 1939/1940.

56 Viz K l e s s m a n , Ch.: *Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich*. Der Parlament – Aus Politik und Zeitgeschichte, č. 7, 18. 2. 1984, s. 33–45.

57 W i n t e r , E.: *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine 955–1939*. Lipsko 1942. Srov. S c h i p p a n , M.: *Die Berliner Osteuropa Forschung seit 1892 zum Thema „Rußland im 18. Jahrhundert“*. Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte 1, 1995, s. 16.

58 AUK Praha. Osobní spis E. Wintra.

59 W i n t e r , E. (ed.): *Die Deutschen in Slowakei und in Karpathorusland*. Münster 1925. Název výše citován podle textu komise.

60 AUK Praha. Osobní spis E. Wintra.

kruzích.⁶¹ Tak měla být jeho katolická minulost v rámci možností utlumena odhalením jejího proticírkevního zaměření.

Winter byl od konce února do počátku dubna na zdravotní dovolené v jižní Itálii a na Sicílii, kde obdivoval německou a germánskou „Sehnsucht dieses Land zu beherrschen“⁶² a litoval, že se nemůže podílet na „velkých událostech“ doma.⁶³ Ačkoliv ihned po návratu vstoupil do NSDAP⁶⁴ a na své straně měl plnou podporu filozofické fakulty, ač za ním stál rektor univerzity Ernst Otto⁶⁵ a dokonce se mu podařilo o své záležitosti promluvit s nejmocnějším mužem na univerzitě, vůdcem Svazu docentů Konradem Bernhauerem,⁶⁶ zůstávalo zřejmě vše až do října 1940 při starém. Winter zůstával na teologické fakultě⁶⁷ a osobní krize, jak svědčí deníkové záznamy v autobiografii, narůstala.

Příznačný je zápis z 21. července 1939, kde Winter odhalil, jak na jedné straně uvažoval účelově a pragmaticky v horším smyslu slova, na straně druhé, jak si sám nebyl jistý o správnosti svého snažení: „Deswegen muß ich es nicht [!] notwendig zum offenen Bruch mit der katholischen Kirche kommen lassen, denn eine Basis ist doch notwendig. Mit dem Bruche ist niemanden gedieht, und ich werde von Kirche und Staat fallengelassen. Würde mir aber ein solcher Rückhalt in einer Professur an der Philosophischen Fakultät gegeben, so würde ich meinen Weg weitergehen, und ich glaube, auf dem Gebiete der Geschichte des Denkens etwas leisten zu können. Wenn dies aber nicht möglich ist, wird es auch

61 Tamtéž, nepodepsaný dopis z 31. 3. 1939. Autorem byl někdo, kdo vysloveně říká, že již Wintra i jeho práci zná několik let, snad prof. Zatschek, který Wintrovi počátkem dubna sděloval, že žádost je již podána v Berlíně a že se budou záležitosti pro Wintra vyvíjet nyní snad již příznivěji. Archiv AVČR Praha. Pozůstalost W. Wostryho, kart. 2, inv. č. 253, Winter v dopise Wostrymu 14. 4. 1939.

62 Archiv AVČR Praha. Pozůstalost H. Zatschka, kart. 6, inv. č. 450, dopis Wintra Zatschekovi z 25. 3. 1939.

63 „[...] bes. anlässlich der größten Ereignisse dachte ich immer wieder, was wird Wostry sagen. [...] Freilich werden neue andere Sorgen gerade für Dich in deiner Feinsinnigkeit und Zartheit kommen. Wohl ist der gordische Knoten in einzigartiger Meisterschaft durchschnitten, aber die Reste des Bindfadens liegen herum und müssen neu verbunden werden. Es tut mir sehr leid, so fern der Heimat zu sein, nicht mitwirken zu können, aber du hast mit deiner Mahnung über Schreiber ganz recht mich ruhig weiterzuerholen.“ Winter 28. 3. 1939 v dopise Wostrymu. Archiv AVČR Praha. Pozůstalost W. Wostryho, kart. 2, inv. č. 253.

64 V kartotéce NSDAP, uložené v Archivu Ministerstva vnitra, je Wintrova karta o členství v NSDAP. Vstup 1. 4. 1939, členské číslo 7275332.

65 AUK Praha. Osobní spis E. Wintra, dopis Eduardu Wintrovi z 26. 4. 1939. Též W i n t e r , E.: *Mein Leben*, s. 119.

66 Archiv AVČR Praha. Pozůstalost W. Wostryho, kart. 2, inv. č. 253, dopis Wintra Wostrymu z 12. 5. 1939. Též W i n t e r , E.: *Mein Leben*, s. 119.

67 Zřejmě sešlo i z Winterova pokusu získat badatelskou dovolenou na 1 až 2 roky, jak uvažoval v dopise Wostrymu ze 14. 4. 1939. Viz Archiv AVČR Praha. Pozůstalost W. Wostryho, kart. 2, inv. č. 253. Protože Wintrovi v prosinci 1939 vypršela pětiletá lhůta docentkých přenášek na FF, přednášel od jara 1940 pouze na teologii. Viz W i n t e r , E.: *Mein Leben*, s. 122.

kein Unglück sein, vielleicht sogar besser, nicht nur vielleicht, sondern sogar sicher. Aber ich möchte mich auch nicht meiner Aufgabe, Geschichte der Philosophie in der Philosophischen Fakultät vorzutragen, entziehen [...]“⁶⁸

O rok později byl již rozhodnut církev otevřeně opustit. Nermalou měrou k tomu přispělo vědomí, že se stane otcem. V listopadu 1940 se narodila jeho první dcera, do konce války ještě další dvě a půl roku po válce porodila Maria Kögel Eduardu Wintrovi také syna. Sňatek s touto o čtrnáct let mladší Tyrolankou se konal 27. února 1941.⁶⁹

Ve čtvrtek 1. října 1940 proběhla německým protektorátním tiskem krátká zpráva, v níž se říkalo, že profesor teologické fakulty Dr. Eduard Winter „hat seinen Lehrstuhl für katholische Kirchengeschichte [...] zur Verfügung gestellt, da er seine Tätigkeit als Lehrer nicht mehr mit sener weltanschaulichen Einstellung vereinbaren kann“.⁷⁰ Jak však bylo z výše citovaného deníkového záznamu patrné, Winter odmítal učinit poslední krok, který musel vést ke konfliktu s církví, bez pevného zajištění pozice na filozofické fakultě. Zachované dokumenty také potvrzují, že již od října 1940 Winter pravidelně přednášel na filozofické fakultě k tématu „Der osteuropäische Raum und seine Geschichte“,⁷¹ a vyvracejí tak Wintrovo tvrzení z roku 1972 o roku bez místa.⁷² 28. listopadu 1940 schválil fakultní výbor filozofické fakulty žádost o zřízení nové katedry pro „Europäische Geistesgeschichte“ s tím, že děkan Schwarz navrhl říšskému ministerstvu pro vědu, výchovu a lidovou osvětu převést Wintrovu dřívější stolicí pro církevní dějiny z teologické fakulty na filozofickou a přeměnit ji podle návrhu.⁷³

Co způsobilo takový obrat ve věci Eduarda Wintra? Pravděpodobně to byla změna na rektorském místě, kam za posledního zvoleného rektora Ernsta Ottu přišel počátkem roku 1940 z univerzity v Göttingenu SS-Standartenführer Wilhelm Saure.⁷⁴ Profesor Saure byl rozhodnut urychlit reorganizaci univerzity, aby se stala „nositelkou, hlasatelkou a ochranitelkou německých kulturních a duchovních statků v celé jihovýchodní Evropě“.⁷⁵ Byl odhodlán zřídít Společensví pro výzkum jihovýchodní Evropy a také podpořit bádání, která by „česko-

68 Tamtéž, s. 121.

69 Přesné datum sňatku uvádí C. Grau z Wintrova životopisu, odeslaného v srpnu 1946 z Vídně do Berlína. G r a u , C.: *Eduard Winter als Osteuropahistoriker*, s. 45.

70 Der Neue Tag 2, č. 272, 1. 10. 1940. Přednášek se vzdal 4. 9. 1940 dopisem říšskému ministerstvu pro vědu, výchovu a lidovou osvětu. Viz W i n t e r , E.: *Mein Leben*, s. 125.

71 7. 10. 1940 děkan Schwarz vyzýval Wintra k okamžitému nastoupení přednášek, 11. 10. 1940 Winter potvrdil, že přednášet už začal. 12. 10. 1940 Schwarz informoval říšské ministerstvo pro vědu, výchovu a lidovou osvětu v Berlíně, že se vzdal přednášek na teologické fakultě a přednáší v rámci učebního místa, navrženého v březnu 1939. Viz AUK Praha. Osobní spis E. Wintra. V Personal- und Vorlesungsverzeichnis pro podzim 1940 ještě není uveden.

72 W i n t e r , E.: *Mein Leben*, s. 126.

73 AUK Praha. Osobní spis E. Wintra, dopis děkana Schwarze do Berlína z 29. 11. 1940.

74 M í š k o v á , A.: *Německá univerzita*, s. 219.

75 Tamtéž.

německý problém prozkoumala v celé jeho komplexnosti“.⁷⁶ Wintrovo nové učební místo tedy plně spadalo do rektorova plánu a jak se později ukázalo, i při dalších záměrech našel Winter u profesora Saureho plnou podporu.⁷⁷

Změna fakulty i přesvědčení se neblaze projevila na Wintrově publikační činnosti. Winter se na „duchovědném poli“ zapojil do propagace tzv. říšské ideje, kterou od dubna 1940 jako základ protektorátní ideologie českému národu vštěpovala měsíční (od roku 1942 dvouměsíční) revue říšského protektora „Böhmen und Mähren“. Jak se Konstantin von Neurath vyjádřil v úvodním čísle, měl časopis na kulturním poli napravit dvacet let „falešné“ politiky „iluzí“ Československé republiky a měl Čechy „přeorientováním“ navrátit Říši.⁷⁸

Poprvé odevzdal Winter svůj článek do prosincového čísla časopisu prvního ročníku „Böhmen und Mähren“. Tehdy šlo ještě o spíše nepatrný text o svobodných zednářích.⁷⁹ Od únorového čísla druhého ročníku se ale z pera Eduarda Wintra objevila celá řada článků, jejichž smyslem bylo zpochybnit a odsoudit české národní obrození, především dějinný vliv díla Františka Palackého, a poukázat na údajně německý původ všeho českého myšlení. Texty jsou prodchnuty přesvědčením o německé kulturní nadřazenosti a psány tak, jako by veškeré toto působení německé kultury mělo svůj dějinně imanentní záměr v poněmčení českých zemí („Eindeutschung“). Dřívější Wintrova koncepce bolzanovského blahodárného spolupůsobení obou v zemi žijících národů byla zapomenuta, protože se nehodila do rámce říšské protektorátní ideologie. V tomto duchu nejostřejší byl článek „Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches“ z února 1941,⁸⁰ jehož rozšířená, přepracovaná a poněkud mírnější verze se objevila o dva roky později ve vzorové knize německé protektorátní historiografie „Das Böhmen und Mähren – Buch: Volkskampf und Reichsraum“.⁸¹ Únorový článek končí závěrem téměř denunciačního charakteru, když se autor podivuje nad dvěma novými vydáními Palackého Dějin.⁸² Je dobře možné, že byla inspirací

76 Š i s l e r, S.: *Vznik a formování „slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943*. Český lid 78, 1991, s. 261.

77 Profesor Saure Wintra plně podpořil při zřizování Wintrova Ústavu pro východoevropské duchovní dějiny dopisem ze 7. 2. 1942. AUK Praha. Osobní spis E. Wintra.

78 V o n N e u r a t h, K.: *Der Zeitschrift „Böhmen und Mähren“ zum Geleit*. Böhmen und Mähren (=BuM) 1, 1940, s. 4.

79 W i n t e r, E.: *Freimauer – Geschichten aus Böhmen und Mähren*. BuM 1, 1940, s. 319–320.

80 T ý ž: *Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches*. BuM 2, 1941, s. 42–46.

81 T ý ž: *Böhmen und Mähren in der deutschen Geistesgeschichte*. In: *Das Böhmen und Mähren – Buch. Volkskampf und Reichsraum*. Hg. von F. Heiss. Amsterdam – Berlin – Wien 1943, s. 372–390.

82 „Es muß eine neue Generation heranwachsen, um die natürlichen engen Zusammenhänge zwischen Böhmen und dem Reich überhaupt wieder ganz zu sehen. Es ist freilich kein guter Anfang in dieser Hinsicht, wenn noch im Vorjahr nicht weniger als zwei Verlage neuausgaben der Geschichte des tschechischen Volkes von Palacký durch Maueranschläge ankündigen.“ T ý ž: *Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches*. BuM 2, 1941, s. 46.

státnímu sekretáři K. H. Frankovi pro listopadový projev v Národním muzeu, v němž státní sekretář odsoudil osobnost a dílo Františka Palackého v protikladu k údajně příkladnému „velkému Němci“ hraběti Kašparovi Šternberkovi. Na základě tohoto projevu z listopadu 1941 následoval podle tvrzení Josefa Tomeše zákaz prodeje Palackého knih.⁸³

Do června 1941, kdy vyšel Wintrův článek právě o „velkoněmeckém patriotovi“ Kašparu Šternberkovi, se objevilo jméno Eduarda Wintra na stránkách „Böhmen und Mähren“ celkově šestkrát, ve zbývajících ročnících do konce války pak ještě čtyřikrát.⁸⁴ Velká angažovanost pro nacistický režim v prvním roce po přechodu na filozofickou fakultu svědčí nejen o Wintrově nadšení pro „německou věc“,⁸⁵ ale lze se domnívat, že souvisela se stále nejasnou situací na univerzitě. Teprve 1. srpna 1941 bylo podle údaje Eduarda Wintra z autobiografie rozhodnuto o jeho jmenování říšským profesorem,⁸⁶ Adolf Hitler podepsal jmenovací listinu 12. září 1941 s tím, že profesor Winter nakonec obdržel to místo, které původně měl na teologické fakultě.⁸⁷ Winter tak konečně dosáhl jistého postavení, které umožňovalo větší klid a podporu bádání, a současně se zařadil mezi přední nacistické historiky Třetí říše na území Protektorátu Čechy a Morava. Všechny další aktivity do roku 1945, zvláště pozdější činnost v Říšské nadaci Reinharda Heydricha,⁸⁸ kam byl začleněn Wintrův původně samostatný Ústav pro východoevropské duchovní dějiny,⁸⁹ stejně tak jako práce na

83 T o m e š , J.: *Historie v letech zkoušky*. Praha 1985, s. 20. Zde také více o nacistickém přehodnocování Palackého pojetí dějin.

84 Ostatní Wintrové články v BuM: *Neues über Dobrowsky*. Nach unbekanntem Briefen an und von Dobrowsky. BuM 2, 1941, s. 160–161; *Ein vergessener Gegner Palackys im Jahre 1848*. BuM 2, 1941, s. 192–193; *Italiens Beziehungen zu Böhmen und Mähren*. BuM 2, 1941, s. 214–215; *Kaspar Graf von Sternberg, der Gründer des böhmischen Landesmuseums, ein grossdeutscher Patriot*. BuM 2, 1941, s. 227–228; *Karl Havlíček, ein Opfer des tschechischen Historikers W. W. Tomek*. BuM 3, 1942, s. 295–296; *Die nationalpolitische Romantik der Tschechen und ihre Auswirkung*. BuM 5, 1944, s. 119–123; *Das geschichtliche Leitbild der Tschechen im letzten Vierteljahrhundert*. BuM 5, 1944, s. 52–54; rec. na knihu R. H ö h n a : *Revolution, Heer, Kreisbild*. BuM 6, 1945, s. 60–61.

85 To dokazuje např. Wintrova recenze knihy F. von C o c h e n h a u s e n a : *Die Verteidigung Mitteleuropas*. Jena 1940 (v *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa* 5, 1941, s. 305–306.), kde se píše, že kniha prý musí i „slepému ukázat“, že ve válce jde o obranu německé střední Evropy.

86 W i n t e r , E.: *Mein Leben*, s. 132.

87 AUK Praha. Osobní spis E. Wintra, dopis říšského ministra pro vědu, výchovu a lidovou osvětu z 16. 10. 1941. K dopisu připojen opis jmenovací listiny z 12. 9. 1941.

88 K nadaci Reinharda Heydricha obecně viz Š i s l e r , S.: *Vznik a formování*, s. 261–271; F r e m u n d , K.: *Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky*. SAP 14, 1964, s. 3–38. Ve Fremundově práci je Wintrovo jméno úzkostlivě vynecháváno.

89 Za pomoci rektora Saureho a zřejmě i s podporou státního sekretáře K. H. Franka byl tento ústav zřízen někdy na jaře 1942. Blíže viz N ě m e c , J.: *Mezi vírou, historickou vědou a kariérou*, s. 43.

dodnes ceněné knize o josefinismu,⁹⁰ byly umožněny díky postavení na filozofické fakultě.

K tomu, že se Winter mohl prosadit, nepochybně nemálo přispěl také konflikt s římskokatolickou církví. Wintrova obava z nepřátelskosti církevních kruhů se ale nepotvrzuje a naopak se zdá, že církevní hierarchie byla Wintrovým činem překvapena. Pražský arcibiskup kardinál Kašpar se dozvěděl o Wintrově odchodu z teologické fakulty teprve počátkem prosince 1940 z českého tisku.⁹¹ Na arcibiskupův dotaz,⁹² proč se o všem dovídá teprve z tisku, odpověděl děkan německé teologické fakulty profesor Wilhelm Diessl, že když se to stalo, byl arcibiskup nemocen. Protože ještě nebyl přidělen žádný docent, zatím suploval církevní dějiny asistent dr. K. A. Huber. O Wintrových důvodech, ač se prý říkalo všelicos, nevěděl děkan Diessl nic bližšího. Tendence přejít na filozofickou fakultu se prý u Wintra projevovala již delší dobu. Děkan teologické fakulty v závěru odpovědi arcibiskupovi uvedl pozoruhodnou věc, která potvrzuje pravdivost deníkových záznamů: Winter se prý v době odchodu z teologické fakulty nacházel v povážlivé krizi.⁹³

Nejen pražský arcibiskup, také litoměřický biskup Weber, do jehož pravomoci Winter patřil jako kněz, ještě v prosinci 1940 nevěděl, co se vlastně stalo, a v dopise arcibiskupovi se přimlouval posečkat s potrestáním.⁹⁴ Před vánocemi 1940 poslal kardinál Kašpar Eduardu Wintrovi trochu patetický, ale důvěrný dopis, kterým se jej snažil přimět k odvolání svého kroku.⁹⁵ Když získal dojem, že Winter dlouho neodpovídá, odebral mu 30. prosince již méně důvěrným dopisem *missio canonica* a tím také veniam legendi na teologické fakultě.⁹⁶

90 Winter, E.: *Der Josefinismus und seine Geschichte*. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848. Brünn – München – Wien 1943; český překlad t ý ž: *Josefinismus a jeho dějiny*. Praha 1945.

91 1. 12. 1940 vyšla v Lidových listech (roč. 19 (21.), č. 282.) krátká zpráva, přetištěná z oloouckého časopisu *Našinec*: „Podle informací, kterých se nám dostalo, přestal dr. Winter už před delší dobou plnit kněžské povinnosti a resignaci na svěcenou stoličce rozchod s Církví dokončil i navenek. Nyní přednáší na filozofické fakultě. [...] Až dosud žádný z laických spolupracovníků dra. Wintra nenásledoval jeho odchodu z Církve. Želíme odchodu dra. Wintra také pro jeho vědecké schopnosti. Škoda, že jím ohlášená kniha o vlivu mystiky středověkých klášterů na mystiku vlámskou, už asi nevyjde.“

92 SÚA Praha. APA – ord., 516–6–7, dopis kardinála Kašpara děkanovi Diesslovi z 5. 12. 1940. Arcibiskup věc nejprve považoval za „novinářskou kachnu“, když se vše potvrdilo, rozněvaně se ptal, proč mu o tom nikdo nic neřekl a kdo nyní supluje církevní dějiny.

93 „Auf jeden Fall befindet er sich in einer bedauerlichen Krise und bedarf mehr denn je des Gebetes.“ Tamtéž, odpověď Diessla arcibiskupovi z 11. 12. 1940.

94 Tamtéž, dopis biskupa Webera arcibiskupovi z 23. 12. 1940.

95 Např. „Sie können daher meiner tiefen Schmerz vorstellen, als nur jene traurige Notiz bestätigt wurde... Et tu, mi Brute.“ A dále: „Ach, können Sie sich entschließen die hl. Exercitien zu machen! Sie würden gewiß die Kraft finden, den Hochmut, falls er sich in Ihr Herz eingeschlichen hätte, großherzig zu überwinden, da Gott nur den Demütigen Seine Gnade gibt.“ Tamtéž, koncept dopisu arcibiskupa Kašpara Eduardu Wintrovi ze 17. 12. 1940.

96 Tamtéž, koncept dopisu arcibiskupa Kašpara Eduardu Wintrovi.

Aniž by něco tušil o druhém dopisu, odpověděl Winter téhož dne dlouhým dopisem, jehož nejdůležitější, závěrečnou část ocitoval v autobiografii.⁹⁷ Winter vysvětloval, že skrze církevněhistorická bádání dospěl k názoru, že překážka, která mu bránila v prosazování spojení národa („Volkstum“) a církve, leží v samotném systému církve a nikoliv v osobní nedostatečnosti jednotlivých církevních hodnostářů. Proto prý dále nechtěl vyučovat katolické kněze a proto také odmítl nechat se laicizovat.⁹⁸ Další události probíhaly přibližně tak, jak je Winter popsal v autobiografii. Nakonec 20. dubna 1941 po uplynutí předepsané lhůty biskup Weber zbavil tehdy již ženatého Eduarda Wintra kněžství a exkomunikoval ho.⁹⁹ Jedno dlouhé období Wintrova života skončilo. Přesto zůstává nadále otázkou, zda Eduard Winter i v novém režimu uvažoval o nějakém spojení prvku religiozního a národního.

Něco napovídají deníky z šedesátých let. Když se po dlouhých letech Eduard Winter ohlížel za uplynulým životem, viděl své kroky z let 1939–1941 úplně jinak: „Mein Lebensinhalt war einzig die historische Forschung. Sie war zur Leidenschaft geworden, der ich Priestertum und weitgehend selbst die Familie opferte.“¹⁰⁰ V jeho tehdejších i pozdějších rozhodnutích bylo tedy mnoho kariérismu i zmiňovaného „ketmanu“ profesionální práce. Jak se však domnívám, a odkazují mě na to časté Wintrovy zmínky o lásce a službě „národu“, hrálo tu jistou roli také toužebné přání celé řady intelektuálů 20. století po „bytí v masách“, jak opět velmi trefně v eseji *Zotročený duch* vystihl Czesław Miłosz: „Velikou touhou ‚odcizených‘ intelektuálů je bytí v masách. Touhou natolik silnou, že ve snaze ji uspokojit mnozí prošli dlouhou cestou od extrémně totalitních názorů po vzoru hitlerovského Německa až k Nové víře.“¹⁰¹

Seznam zkratek

AKBMS	Archiv für Kirchengeschichte Böhmens, Mährens, Schlesiens
APA – ord.	Archiv pražského arcibiskupství, ordinariát
AUC – HUCP	Acta Universitatis Carolinae
AUK	Archiv Univerzity Karlovy
BuM	Böhmen und Mähren
SAP	Sborník archivních prací
SÚA	Státní ústřední archiv
ÚŘP	Úřad říšského protektora

97 Winter, E.: *Mein Leben*, s. 128–129.

98 SÚA Praha. APA – ord., 516–6–7, dopis Eduarda Wintra arcibiskupovi Kašparovi z 30. 12. 1940.

99 Tamtéž, opis dopisu litoměřického biskupa Webera Eduardu Wintrovi z 20. 4. 1941.

100 Deníkový záznam ze 7. 5. 1964. Winter, E.: *Erinnerungen*, s. 151.

101 „Novou vírou“ autor myslí marxisticko-leninský komunismus. Viz Miłosz, C.: *Zotročený duch*, s. 21.

EDUARD WINTERS WEG ZWISCHEN OFFIZIELLE GESCHICHTSSCHREIBER IM DRITTEN REICH (1939–1941)

Der Autor beschäftigt sich mit der Persönlichkeit Eduard Winters (1896–1982), des damaligen sudetendeutschen katholischen Priesters und Professors für Kirchengeschichte, und mit seiner Schicksalsentscheidung aus den Jahren 1939–1941 von der theologischen Fakultät der Prager Deutschen Universität an die philosophische Fakultät der Deutschen Karls Universität überzutreten. Der Autor geht von einer Kritik des dritten Teiles der Selbstbiographie von Eduard Winter (1. Bd.) aus und vergleicht alle da erwähnten Angaben mit Archivdokumenten (vor allem Personalschrift aus der Karls Universität und Korrespondenz mit W. Wostry und H. Zatschek). Er meint, dass dieser Übertritt von der theologischen Fakultät an die philosophische für Eduard Winter eine gute Stelle unter den Regimegeschichtsschreibern im Protektorat Böhmen und Mähren bildete und auch eine notwendige Grundlage für seine weitere Aktivität z.B. in der Reinhard Heydrich Stiftung, ebenso wie für seine wissenschaftliche Arbeit schuff.

Bereits im Dezember 1938 wollte Winter aus Befürchtung vor der katholischen Hierarchie an die philosophische Fakultät übertreten. Die Fürbitter fand er in seinem Freund Prof. Wilhelm Wostry und vor allem in einem nationalsozialistischen Prof. Heinz Zatschek. Im März 1939 wurde von der philosophischen Fakultät ein Antrag für neue Lehrstelle für E. Winter „Raum- und Geistesgeschichte mit besonderer Berücksichtigung des Osten“ nach Berlin gesendet. Winter gewann volle Unterstützung aus der Seite der Fakultät und auch der Rektoren (Prof. Otto, Prof. Saure). Am 4. April 1939 tritt er in NSDAP ein. Trotzdem dauerte es bis Oktober 1940, als er diese Lehrstelle an der philosophischen Fakultät bekam. Winter schloss im September 1940 seine Vorlesungen an der theologischen Fakultät ab und begann Aufsätze für Zeitschrift des Reichsprotectors „Böhmen und Mähren“ zu schreiben, in denen er die Reichsidee und die Protektoratsideologie, hauptsächlich gegen die tschechischen Nationalerwachung und F. Palacký, propagierte. Die Artikel und wahrscheinlich auch seine Exkommunikation vom April 1941 trugen im September 1941 zur Winters Ernennung zum Reichsprofessor für Europäische Geistesgeschichte bei.

Nach der Meinung des Autors waren es beim Eduard Winter nicht nur karrieristisch – opportunistische Motive, wenn er ein Professor an der Universität werden wollte. Es war vielleicht auch etwas wie „ketman der professionelen Arbeit“ (Ausdruck von C. Miłosz) und wahrscheinlich spielte dabei auch das Phänomen einer Sehnsucht der modernen Intellektuellen nach „Sein in Masse“ eine gewisse Rolle, wie es C. Miłosz in seinem Buch (The Captive Mind, 1953) ausdrückte.